

הגנת יישוב מפני התקפת אויב במלחמה - מדוע נדרש שינוי תפיסתי עמוק ומה מאפייניו¹

עם תא"ל עמית ימין, רמ"ט אוגדה 143

מבוא

נושא הגנת יישובים בגבולות מעסיק את צה"ל עוד לפני הקמת המדינה, ולמעשה הולך אחורה להקמת ארגון ההגנה לפני יותר מ-100 שנים. עד מלחמת סיני התפתח נושא ההגנה המרחבית כחלק ממערכי ההגנה של צה"ל בגבולות לתרחיש של מלחמה נגד צבאות ערב. כאשר הורחבו הגבולות ב-1967 ולאחר מלחמת יום הכיפורים ב-1973 והצטמצם איום פלישת צבאות ערביים - דעכה מרכזיות מרכיב זה בהגנה, ועלה תרחיש ההתמודדות מול תרחיש פח"ע בדמות חדירות של חוליות מחבלים ליישוב.

בערב 7 באוקטובר לא ראה צה"ל בכיתות הכוננות (ששמן שונה ב-2016 למחלקות הגנה) מרכיב מהותי בהגנה מול התקפות אויב מהסוג החדש שהתפתח (דוגמה מהצפון - רצ'ואן), ובהתאם לכך צייד ואימן אותן. מפרוץ "חרבות ברזל" התחזקו מחלקות ההגנה (בעיקר בכוח אדם וציוד לחימה אישי) ותשתיות ההגנה ביישובים. מאמר זה יתמקד במצב שבו מתרחשת התקפה גדולה על היישוב, ולא חדירה "רגילה" של חוליית מחבלים. ארבע הנחות העבודה במצב זה הן כדלקמן:

1. מדיניות הביטחון של ישראל השתנתה, ולא תאפשר התפתחות איומים גדולים בגבולותיה. למרות זאת, יש תרחישים שבהם יגיעו מחבלים רבים לגבול, לדוגמה מעומק שטח מדינת האויב;
2. משימת הגנת היישובים היא של הכוחות הגזרתיים של צה"ל, ומצופה מהם להדוף או לסכל את האויב לפני הגעתו ליישובים. אם כשלו מאמצים אלה - יחבור כוח ההגנה הגזרתי ליישוב, כדי להילחם בתוך היישוב בשילוב עם מחלקת ההגנה היישובית;
3. במצב של התקפה רחבה ובתרחישי קיצון, עשויה מחלקת ההגנה היישובית למצוא עצמה נלחמת לבדה זמן מה עד חבירת כוח צבאי גזרתי (כפי שהיה מצופה מכוחות אלה בעשור הראשון להקמת המדינה);

¹ פורסם במקור ב"מערכות" 509, נובמבר 2025.

4. מחלקת הגנה מצוידת בהתאם לתרחיש הסביר ומאומנת היא בעלת פוטנציאל גבוה לניהול קרב הגנה אפקטיבי, בשל היותה מומחית לטכניקת לחימה בתוך היישוב; מכירה היטב את השטח והמשמעותיות ממנו; בקיאה בתמונת המצב של האוכלוסייה בו; שולטת בתשתיות ההגנה היישוביות; בעלת ממשקי עבודה טובים עם החמ"ל היישובי ועוד.

לנוכח חזרת האיום של התקפות כוחות אויב גדולות על הגבולות, ולמרות השיפורים שנערכו בהגנת יישובים מתחילת המלחמה, טענת המאמר היא כפולה: הראשונה, מול דפ"א מסוכנת - תרחיש של התקפה שעברה את כוחות צה"ל הגזרתיים והגיעה אל גבולות היישוב - על אף חיזוק מחלקת ההגנה ושדרוג תשתיות ההגנה מדובר במענה חלקי לבעיה, שכן תפיסת ההגנה מבוססת על קו הגנה בודד על בסיס הגדר ההיקפית של היישוב. שנית, מכיוון שהאויב ינסה לרכז מאמץ מול כוחות הגנה מפוזרים, ואם יצליח ליצור עליונות בנקודת הפריצה "חזקה על קו המגע" (הגדר) שייפרץ, יש לארגן את היישוב כמערך הגנה עם עומק וקווי הגנה, תוך אפשרות להגנה אפקטיבית על התושבים בקווים אלה, כדי למקסם את אפקטיביות מחלקת ההגנה, עד להגעת כוחות צה"ל.

ההצעה שאנו מציגים במאמר פותחה במסגרת תהליך חשיבה על תפיסת הגנה עדכנית שנערך בימים אלה באוגדה 143. ראינו לנכון לפרסמו כמאמר עקב המשמעותיות הרחבות שיש לו על תפיסת הגנת יישובים בכל ישראל, והצורך בהתייחסות אזרחית רחבה להצעה, ולא רק מתוך צה"ל. בתחום ההגנה המרחבית יש סוגיות נוספות הדורשות טיפול, שלא פירטנו או דנו בהן במאמר זה, כמו כינון מחדש של גדודי ההגנה המרחבית האחראים לבניין הכוח של מחלקות ההגנה, ויחסי הפיקוד והשליטה המורכבים בין הרבש"צ האזרחי והמפקד הצבאי של מחלקת ההגנה.

ההשתנות בתחום הגנת היישובים

תרחיש הייחוס ההיסטורי בהקשר הכנת יישובים למלחמה היה התקפת צבא אויב על יישוב לשם כיבושו. לאור זאת בוצרו יישובים עם מרכיבים של מוצב צבאי, עם עמדות הגנה מבוטות בפאתים, מחלקות ופלוגות הגנה יישוביות מצוידות בנשק כבד ועוד (דרוק, 2017). דוגמאות לתשתיות ההגנה קיימות עד היום בעיקר ביישובי גבול הצפון, בקעת הירדן, רמת הגולן וחלק מיישובי עוטף עזה. החל משנות ה-70 של המאה ה-20 הפך תרחיש הייחוס המרכזי לחדירת חוליית מחבלים ליישוב לשם רצח או מיקוח לצורך החזרת מחבלים כלואים בישראל, ומולו הוקמו גדר היקפית עם תאורה, ומחלקת הגנה (כיתת כוננות) שתפקידה להרוג את חוליית המחבלים, או במקרה החמור לבודד את הבית שחדרה אליו עד הגעת כוח צבאי המתמחה במצבים כאלה.

המענה באותה תקופה היה סביר, על אף כמה מקרים שבהם הצליחו חוליות

מחבלים במשימתן. זהו התרחיש שמחלקות ההגנה בישראל היו נכונות לו עד ערב מלחמת "חרבות ברזל", מתוך הנחת יסוד שכוחות צה"ל יצליחו לבלום התקפות אויב משמעותיות יותר דוגמת האיום שהציב רצ'ואן בצפון. במשך שנים השתנה ייעוד הגנת היישוב מהשתלבות בהגנה מול צבאות – להגנה מול אירוע "בט"ש" (דרוק, 2024). תחת הפח"ע כאיום ייחוס מרכזי, ועדיין מתוך הבנה כי נדרש יהיה להגן על יישובים במהלך מצבי חירום ומלחמה, נעשו במשך השנים עבודות מטה שונות להגדרת יחסי הגומלין בין הרבש"ץ (רכז הביטחון השוטף) בשגרה, ומחלקת ההגנה בחירום; סיווג יישובים לפי קרבתם לגבול ותקנון כוח אדם בהתאמה לכך; הקמת בית הספר להגנ"ש (הגנת יישובים) ועוד.

במתקפת הפתע של חמאס ב-7 באוקטובר, לנוכח כישלון כוחות צה"ל בגזרה, התמודדו מחלקות ההגנה בעוטף מול אתגר שהיה הרבה מעבר לתרחיש שהתכוננו והוכנו אליו. חלקן הצליח להתמודד עם התקפה רחבת היקף ומנע חדירה ליישובים (מגן, כיסופים, ארז), חלקן נפגע והושמד בלחימה לאחר שהאויב חדר אליו (ניר עוז, בארי ועוד) וכוחות מהגזרה, על אף תוכניות ההגנה בפיקוד הדרום ובאוגדת עזה, לא הגיעו לעזור.

החל מתחילת המלחמה ועד ימים אלה נעשו שיפורים רבים בתחום הגנת היישובים, בדגש על שדרוג של שני תחומים: שדרוג מחלקות ההגנה – הגדלת התקן לפי סוג היישוב, שיפור הצידוד האישי ואימונים; שדרוג תשתיות ההגנה ביישובים – גדר היקפית, דרך היקפית, מיגון שער הישוב, עמדות בהיקף ועוד. לטענתנו מדובר בחלק מוגבל מהמענה הנדרש (ללא קשר להיערכות צה"ל במרחב הגבולות). לב הבעיה טמון בסוג של "הדחקה ארגונית", הבא לידי ביטוי בהגדרת היישובים בפקודות ההגנה של צה"ל כ"נכס חיוני" שאינו סובל חדירה, וכנגזרת מזה תרחיש הייחוס שאליו מכינים את מחלקות ההגנה גם במהלך המלחמה הנוכחית – להגן על היישוב, עם כוח מתוגבר ומצויד, על בסיס הגדר ההיקפית.

הגדרת היישוב כנכס חיוני חשובה להמחיש לכוחות הצבא כי הם נדרשים לעשות כל שביכולתם למנוע הגעת אויב לגבולות היישוב, אך בה בעת יוצרת עיוות בהערכות היישוב להגנה מול דפ"א מסוכנת – אם האויב הגיע לגדר היישוב בכוח רב (לצורך ההמחשה 10-20 מחבלים), המוסכמה כי חזקה על קו המגע שייפרץ, ולכן ניסיון להגן על כלל היקפו גוזר שבנקודה שבה יגיע האויב יהיו לו יחסי כוחות עדיפים (לדוגמה מול שני חברי מחלקת הגנה בעמדה היקפית ביישוב שהיקף הגדר שלו 2-4 ק"מ) והוא יחדור ליישוב. במצב זה מחלקת ההגנה בבעיה חמורה, שכן היא צריכה עתה להילחם בתוך מרחב מאוכלס, שלא מתוך עמדות הגנה מוכנות מראש, תוך קושי בבניית תמונת מצב וכל שאר הבעיות הקשות שראינו ב-7 באוקטובר ברוב יישובי העוטף. המתח בין הגנה "קווית" על בסיס גדרות הישוב לציווי התורתי ביצירת עומק מחוץ לגדרות או, היכן שניתן, בין הגדרות לבתי היישוב, בא לידי ביטוי במסמכי התורה של ספר ההגמ"ר הקדמי (2002), עקד הגנת היישוב (2017)

ועקד הגנת היישוב (2022), באופן שאינו ברור ובהיר ככל הנראה עקב הקושי סביב האמירה כי היישוב הוא נכס חיוני.

ההצעה המובאת במאמר אינה סותרת את הרצון שהיישוב אכן יהיה בפועל "נכס חיוני", וכנגזרת מכך שנדרש כל מאמץ להדוף/להרוג את האויב טרם ההגעה אליו או על גדרותיו, אולם תחת ההנחה המחמירה שצינו, אין מנוס מהכנות גם לתרחיש בו מערכת ההגנה לא תצליח בכך. יש עוד שני סוגי מענה בתחום ההגנה שהם מעבר לפעולה של כוחות צה"ל במרחב היישוב: הראשון, פינוי התושבים מהיישוב, אם יוחלט על כך. השני, כניסה לממ"ד והינעלות בתוכו אם ההתקפה מפתיעה לחלוטין. במקרה השני – אם חדר אויב ליישוב והתושבים נעולים בתוך ממ"דים, מדובר במצב שהוא הרע במיעוטו, שכן גם במצב זה מחלקת ההגנה נדרשת להגן על אוכלוסייה מפוזרת, וחדירת אויב לתוך בתים תכלול ככל הנראה פגיעה במי שמסתתר בתוכם.

היישוב כמערך הגנה

אז מה כן? שינוי תודעתי עמוק הן בצה"ל הן אצל תושבי הגבולות בישראל. לדעתנו ההתייחסות המקצועית ליישוב צריכה להיות כאל מערך הגנה הערוך לספוג חדירה, ועדיין להגן בהצלחה על התושבים. אם נחדרו קווי ההגנה בגבול והאויב הגיע לקרבת הישוב – הגדר ההיקפית היא קו הגנה הראשון ככל שמתייחסים ליישוב עצמו (מרחב אבטחה בשפה הצבאית), שרצוי שהאויב ייבלם בו. אם לא קרה הדבר – יוגדר חלק מהיישוב כמרחב החזקה, ועליו תגן מחלקת ההגנה עד להגעת תגבור מכוחות צה"ל הגזרתיים.

למשל אם תינתן התרעה מספיקה ולפי החלטה יפנו תושבים מחוץ ליישוב; אם תהיה התקפת פתע – ינוהל קרב הגנה ביישוב, כאשר התושבים בבתים, עם המשמעות המורכבות שיש בכך; התוספת שלנו היא, שלפי הערכת המצב (כתלות בגודל אוכלוסייה, מבנה היישוב וכדומה), תתבצע ההגנה על היישוב במרחב ההחזקה. מחלקת ההגנה תתחיל את קרב ההגנה על גדרות היישוב, אך אם האויב חדר, ולפי הערכת מצב של מפקד היישוב, היא תיסוג למרחב ההחזקה, ובו תגן על התושבים שהתקבצו בו. במצב כזה גם לאחר חדירה ראשונית ליישוב תצטמצם הפגיעה בתושבים, מכיוון שמרחב היישוב יתארגן מחדש כמערך הגנה שלם.

הרעיון שאנו מציעים אינו חדש. כאשר נבנו בישראל בשנות ה-50 של המאה ה-20 מושבים צרים וארוכים שבהם הבתים פרוסים לאורך כביש אורכי בצורה שכינה אותה "נקניק" או "מגבת" (בשונה ממרבית הקיבוצים הבנויים בצורה של "קיפוד"), עלה הקושי להגן עליהם. לפי מאמרו של דותן דרוק, בהנחיות שנתן אג"ס/מבצעים לתכנון יישובי "נקניק" ביוני 1952 נכתב: "בתוך היישוב יקבע חלק ממנו כגרעין הגנתי חזק אשר יוכשר (מבחינת ביצור) לעמידה בפני התקפות אויב בקנה מידה גדול (התקפות במגמת כיבוש היישוב)" (דרוק, 2017, עמ' 137). הגרעין ההגנתי כלל עמדות, מקלטים וגדר נוספת (דרוק, 2017, עמ' 91).

המשמעויות מן ההצעה שעלתה ב־1952 ומן התובנות שלנו הן כדלקמן:
ייעוד מחלקת ההגנה היישובית. מטרתו לתת מענה ראשוני לכל אירוע ביטחוני בתחום היישוב. במקרה קיצון של התקפה בגבולות, בהינתן התרעה מוקדמת, להדוף התקפה של מחלקת מחבלים שמאיימים לחדור ליישוב למשך מספר שעות שיוגדר לפי מפקדי הגזרה. במצב של חדירת אויב ליישוב (בין כיתה למחלקה) – לבודדו ולמנוע חופש פעולה, שיאפשר הרחבת הפגיעה ביישוב למשך ארוך ככל הניתן. בשני המקרים מדובר עד חבירת כוח צבאי גזרתי או חיצוני.

כשירות מחלקת ההגנה היישובית תיגזר מייעוד זה. קרב הגנה על כלל מרכיביו כולל בידוד מרחב פעולה בתוך היישוב, ביסוס קו הגנה פנימי על בסיס מרחב ההחזקה והשבת מצב לקדמותו לאחר חדירת אויב ליישוב. יש לכך נגזרות נוספות כדוגמת מינוי רבש"ץ בשגרה או מפקד מחלקת ההגנה ביישוב שהם בוגרי קורס פיקודי מתאים של צה"ל (כפי שהיה גם בעבר); הגדלת מספר ימי האימונים של מחלקות ההגנה; אמצעי קשר של הרבש"ץ מול כוחות הצבא.

תכנון קרב ההגנה על היישוב. כמו כל תכנון מרחב להגנה, התוכנית תהיה ספציפית ומותאמת לטופוגרפיה, לגודל היישוב, למרחק מהגבול ולנתיבי החדירה. לדוגמה יש הבדלים בין יישובים בעוטף עזה שעקב תנאי התכסית והתבליט אפשר להגיע אליהם ממגוון כיוונים, ובין יישובים מסוימים בגליל המערבי שבשל מיקומם הטופוגרפי ותכסית של יערות אפשר להגיע אליהם דרך נתיב כניסה בודד. יש כמה יישובים מסוימים בגבולות הארץ שעקב מבנה השטח היערכות מחלקת ההגנה היא בשטחים שולטים מחוץ ליישוב, אך ההצעה במאמר זה נוגעת לכלל היישובים.

מצד אחד תוכנית ההגנה נדרשת להתמקד בהגנה על התושבים, ולא בהגנה על התשתיות. הגדר ההיקפית היא קו מכשול חשוב, ויש לייצב על בסיסה קו הגנה מול נתיבי חדירה מנותחים מראש. מצד אחר, עקב האמור מעלה יש לבנות תוכנית הגנה מלאה, הכוללת קווי הגנה אחוריים על בסיס מרחב ההחזקה שעליהם ניתן להגן באפקטיביות, בהם תתקבץ האוכלוסייה.

כוחות ההגנה הגזרתיים צריכים להכיר את תוכנית ההגנה של היישובים, כיוון שהם נדרשים לדעת כיצד להשתלב בה בהתאם לתמונת המצב, והמפקדה המרחבית הצבאית (הפיקודים המרחביים ופיקוד העורף בהתאם לחלוקת הסמכויות ביניהם) צריכה לאשר אותה. הכוחות הגזרתיים ינסו למנוע חדירה לשטח ישראל ולחסום נתיבי חדירה ליישובים בפרט, על בסיס קווי הגנה מתוכננים מראש. את התוצר התכנוני רצוי לכתוב "תוכנית הגנת יישוב" ולא "תיק הגנת יישוב".

שליטה בצירי התנועה והגנה על צמתים. מכיוון שהאויב ינסה להשיג שליטה עליהם – משימה זו מוטלת על כוחות ההגנה הגזרתיים, אך ייתכנו מצבים שבהם יידרשו כוחות ההגנה היישוביים להשתתף במשימה.

סיוע הדדי בין יישובים. במצבים שבהם יישובים מסוימים יהיו תחת התקפה משמעותית, ויישובים אחרים לא יהיו תחת איום (כתלות בהערכת מצב גזרתי),

יתכן ומחלקות הגנה יישוביות יסייעו ליישובים אחרים הנמצאים תחת התקפה, כדוגמת כיתת הכוננות של היישוב שלומית שנעה ב־7 באוקטובר קדימה להגנת הישוב פריגן.

תשתיות ההגנה ביישוב נחלקות לשתיים: גנריות, ולחימה המותאמות לתוכנית ההגנה היישובית.

תשתיות גנריות. לדוגמה ש"ג, גדרות וכדומה. פותחו מול תרחיש פח"ע, ומיקודן בשני תרחישים: הראשון, התמודדות עם אירוע טרור מקומי, כדוגמת חדירת חוליה ואירועים פליליים (גדר, מצלמות, שערים, רכב סיור וכדומה); השני, התמודדות נגד ירי תמ"ס (מיגוניות, מקלטים, מערכות התראה וכדומה).

תשתיות לחימה מותאמות לתוכנית ההגנה היישובית. נותנות מענה לתרחיש ההתקפה על היישוב, ויתבססו על תוכנית ההגנה הספציפית של היישוב, ובכלל זה, הגנה על מרחב ההחזקה כפי שיקבע.

תהליכי הפיקוד והשליטה. מעבר לתמונת מצב בהקשר הישיר של ההגנה (אויב וכוחותינו), נדרש היישוב לייצר תמונת מצב על אוכלוסיית היישוב בהובלת הצח"י.

סיכום

בעקבות מתקפת הפתע של 7 באוקטובר 2023 עלה נושא הגנת היישובים לכותרות. בתחום נערכו שינויים מבורכים, בעיקר בתחום איוש, ציוד ואימון מחלקות ההגנה ותשתיות ההגנה הגנריות מול חדירת מחבלים. עקב הקושי להסביר לאזרחים כי אם יגיע כוח אויב משמעותי לגדר היישוב יש סבירות מסוימת כי קו הגנה זה ייפרץ, עדיין לא נעשו מהלכים נוספים בתחום תכנון ההגנה – שיהפכו את היישוב למערך הגנה עצמאי ושלם. לדעתנו יש להוסיף למה שקיים ושופר, למול תרחיש קיצוני אך אפשרי, שבו כוח אויב חדר את קו ההגנה הראשון על הגדר, קו הגנה שני פנימי, אליו יוכלו להתקבץ התושבים בעת הצורך, ולהגן עליהם באפקטיביות.

אנו מבינים כי ההצעה המובאת כאן מורכבת לעיכול, שכן היא מטילה עול נוסף על היישובים בגבולות. עדיין, בראייה צבאית־מקצועית, לא נכון להדחיקה. היא חלק ממגמה חשובה ונדרשת של הגברת שקיפות בין צה"ל לתושבים בגבולות, בהקשר לאיומים עליהם. לקבלת הצעה זו יש משמעויות רבות בתחומי כשירות מחלקת ההגנה ומפקדיה, תשתיות הגנה ביישוב, תרגול ועוד.²

² **תודות למעירים:** מפקד בית הספר להגנת היישוב במערך הגנת הגבולות, סא"ל א'; סא"ל (מיל') ד"ר דותן דרוק; קצין הגמ"ר אוגדה 91 סא"ל א'; מנל"ח בחטיבה 769 אל"ם (מיל') ע'.

רשימת המקורות

- דרוק, דותן (2017). **הגנה מרחבית – התיאוריה ויישומה ממלחמת העצמאות ועד מלחמת סיני**. עבודת תואר שלישי. האוניברסיטה העברית. לתמצית של העבודה ראו: דרוק, דותן (פברואר 2019). הגנה מרחבית – עלייתה, ירידתה ולידתה מחדש. **בין הקטבים** 19, עמ' 79-100.
- דרוק, דותן (ינואר 2024). ההגנה המרחבית ומלחמת חרבות ברזל. **מערכות** 501, עמ' 16-21.